

СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛІСОВИХ БІОЦЕНОЗІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проаналізовано особливості сучасного стану лісових біоценозів Хмельницької області, а також їх розміщення. У структурі лісових біоценозів переважають середньовікові насадження (50,3%) представлені твердолистяними породами: дубом звичайним, ясенем звичайним і грабом. Основним чинником, який зумовлює відмінності в структурі та розміщенні лісових біоценозів є різноманітність ґрунтово-кліматичних умов, а також рівень експлуатації лісів.

Ключові слова: лісові біоценози, вікова структура, функціонування, склад порід.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Лісові біоценози виконують ряд важливих еколого-стабілізуючих та господарських функцій, а саме водорегулюючу, ґрунтозахисну, рекреаційну, ресурсоохоронну. Тому важливим є вивчення їх структури та функціональних властивостей.

Хмельницька область є однією з областей Поділля, яка характеризується високим рівнем господарської освоєності, але і одночасно низької залісеності (12,5%). З метою формування збалансованої структури землекористування актуальним є вивчення сучасного стану лісових біоценозів області, а також пошук оптимальних шляхів підвищення залісеності території.

Актуальність дослідження зумовлена також посиленням антропогенного навантаження на лісові біоценози як джерело цінних деревних ресурсів, а також у зв'язку з інтенсивною в окремих районах рекреаційно-туристичною діяльністю.

Прийняття лісового кодексу (1994 р.), низки законів стосовно раціонального використання та охорони природи України – "Про природно-заповідний фонд України" (1991 р.), "Про охорону навколишнього середовища" (1991 р.), та Указ президента України (№ 995/2008 від 4.11.2008) "Про деякі заходи щодо збереження та відтворення лісів і зелених насаджень" значно посилюють актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження лісових біоценозів та лісів зробили Г.Ф. Морозов, Г.М. Висоцький, П.С. Погребняк, Є.В. Алексєєв, В.М. Сукачов, В.Д. Воробйов, М.М. Вересін, М.А. Голубець, С.А. Генсірук, Ю.Р. Шеляг-Сосонко. Вивченню лісових біоценозів та лісів Хмельниччини присвячені праці В.М. Гаврилюка, А.О. Бондара. Лісові антропогенні ландшафти Поділля, особливості їх структури і функціонування вивчали – Г.І. Денисик, В.С. Канський.

Формування цілей статті. Проаналізувати особливості лісових біоценозів Хмельниччини, їх територіальні відмінності, вікову структуру і склад порід, вивчити основні шляхи їх охорони і раціонального використання. Основним завданням є розкрити взаємозв'язок і взаємозалежність між фізико-географічними особливостями території та сучасним станом лісових біоценозів.

Виклад основного матеріалу. Ліси Хмельниччини займають площу 284,2 тис. га. і розташовані нерівномірно по території області. Середня лісистість складає 12,5%. Найбільш залісеними є північні райони (в Шепетівському районі лісистість складає 29%, в Славутському – 22%, Ізяславському – 20%), а найменш – центральні (у Волочиському і Теофіпольському районах лісистість становить 1,5-2,0%). Причина таких відмінностей – розміщення територій районів в різних природних зонах (а відповідно в різних ґрунтово-кліматичних умовах), а також масштаби та інтенсивність експлуатації лісів, заходи по лісовідновленню і підвищенню продуктивності.

Більшу частину заліснених ділянок, займають широколистяні ліси – грабово-дубові та дубові. Хвойні (соснові) ліси займають близько третини лісовкритої площі. Зустрічаються також мішані (дубово-соснові) ліси. Грабово-дубові ліси (груді) поширені по всій території області, найбільше – на півдні. В їх першому ярусі переважає дуб, домішується ясен, клен, явір, у другому – граб, липа, берест, осика. В підліску ростуть бруслина, глід, ліщина, вовчі ягоди, жимолость, бузина [3,5].

Дубові ліси (діброви) ростуть змішано з грабово-дубовими лісами. В їх деревостані переважає дуб звичайний, є також ясен, береза, явір, а в підліску – терен, клен, жостер, глід, ліщина, бузина, черемха, клокичка та ін. Окремими невеликими ділянками на схилах Тов-тровоного кряжу розкинулися букові ліси (бучи-на). Тут панує бук, трапляються поодинокі дуб, ясен, явір, клен. Підлісок дуже

розрідже-ний, представлений поодинокими кущами ка-лини, плюща, ліщини, жимолості. Через масо-ву вирубку дуба сформувалися похідні грабові лісостани.

Світлі дубові ліси з дуба скельного, які зростають в Придністер'ї, займають незначні ділянки крутосхилів Товтр та каньйонів. В таких лісах у підліску поширений кизил звичайний, калина звичайна, горобина.

Соснові (бори) разом з мішаними форму-ють на півночі області найбільші лісові масиви на дерново-підзолистих, супіщаних і піщаних ґрунтах. В деревостані панує сосна, часто домішується береза, значно рідше – дуб та ялина. Підлісок в таких лісах практично відсутній. Заплавні або чорновільхові ліси займають притерасні частини заплав річок, а також зниження на вододілах в північній частині області. Основою є чорна вільха, домішки інших порід дерев і чагарників незначні. Дубо-соснові ліси займають більш сухі території. У підліску тут можна зустріти ліщину звичайну, горобину звичайну, крушину ламку [3,6].

Як зазначають окремі дослідники внаслідок господарської діяльності людини в лісових біоценозах Поділля в тому числі і Хмельниччини змінилися й продовжують змінюватись ярусна структура й видовий склад деревостанів. Світлі діброви, окраса в минулому Поділля, повсюдно замінені грудями – грабово-дубовими лісами й грабняками (чорноліссям); бори терас – дубняками III бонітету з домішкою граба, липи, клена, ясена, Навіть похідні двоярус-

ні широколисті грабові ліси Середнього Побужжя "репрезентовані тимчасовою одноярусною формацією з участю березняків і осичників". Скорочуються ареали, а в окремих районах й зовсім зникають бук європейський, явір, берека; з кущів – бересклет карликовий, калина цілолист, кизил, окремі види шипшини та ін. Так, характерні для Поділля й широко розповсюджені ще 200-300 років тому букові ліси, на початку XXI ст. збереглися лише на 400 гектарній ділянці Подільських товтр в околицях міста Сатанів Хмельницької області. Півтора сторіччя тому В. Гомилевський відзначав у лісах Поділля й загалом Лісостепу, ділянки береки до 0,2-0,3 га. Уже в 20-30-х роках ХХ ст. вона стала тут рідкісною, а зараз занесена до Червоної книги України. Цей список можна продовжити. Натомість в структуру деревостанів вводяться нехарактерні для подільського лісостепу породи дерев: модрина сибірська, бархат амурський, сосна кримська, горобина, та ін [2].

Лісові біоценози Хмельниччини належать до I і II груп. До лісів I групи відносяться ліси, що мають наукове та історичне значення, захисні смуги вздовж залізниць і автошляхів державного значення та ліси зелених зон навколо населених пунктів і промислових підприємств. Вони займають 1,635 тис. га (12,6%). До лісів II групи належать спецзони і спецсмуги та експлуатаційні ліси. Їх площа становить – 11,329 тис. га (87,4%) (Рис. 1).

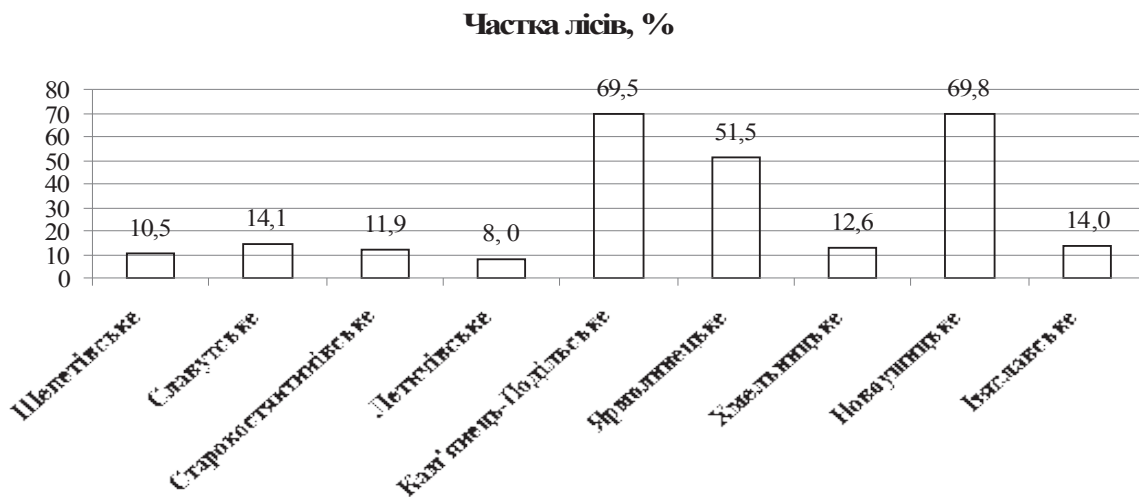

Рис. 1. Частка лісів I групи в лісових господарствах Хмельниччини (%%).

Крім лісів господарського значення у ДП "Хмельницьке ЛМГ" наявний природно-заповідний фонд, який складається із 5 об'єктів площею 0,977 тис. га, що становить 7,5% від

загальної або 8,2% від покритої лісом площі. До його складу включено: лісовий заказник "Давидковецький" (площею 506 га); лісовий заказник "Осташки" (площею 222 га); лісовий

заказник "Лісові Гринівці" (площею 110 га); лісовий заказник "Лезнівський ліс" (площею 114 га); державний пам'ятник природи місцевого значення урочище "Волосівецька дача" Пархомівського лісництва (площею 23 га).

У південних господарствах області (Кам'янець-Подільському, Ярмолинецькому, Новоушицькому) переважають ліси I групи. Причиною є значна кількість у цьому регіоні природно-заповідних об'єктів. Максимальний показник частки лісів I групи характерний для Новоушицького (69,8%) та Кам'янець-Подільського (69,5%) лісових господарств.

У Кам'янець-Подільському господарстві збільшилась частка лісів I групи, в 2011 році у порівнянні з 2001 (69,5% і 43,9% відповідно). Такі зміни відбулись в основному за рахунок заснування національних природних парків. Така ж ситуація простежується і в Ярмолинецькому лісовому господарстві. Частка лісів I групи збільшилась майже вдвічі за рахунок відведення площі під заснування природних

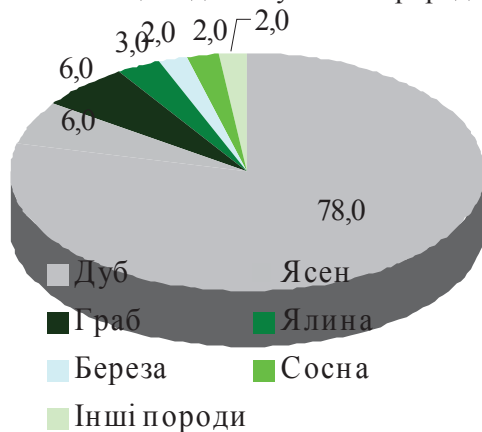

Рис. 2. Склад порід лісових біоценозів Хмельницької області [3]

Аналізуючи породний склад лісових біоценозів, можна простежити таку закономірність, що майже в усіх господарствах області основними лісоутворюючими породами є дуб звичайний, сосна звичайна і граб. При цьому слід наголосити на істотному переважанні частки дуба звичайного в породному складі лісових господарств. Максимальна частка дуба звичайного характерна для Хмельницького лісового господарства (71,4%). Виняток становлять лише північні (Ізяславське і Славутське) лісові господарства, де основну частку від їх загальної площі займає сосна звичайна (відповідно 59,8%, 59,6%). Значне поширення мають також ясен, ялина європейська, береза повисла.

Що ж стосується порід, які зустрічаються в лісах області досить рідко, то ними є: модрина,

національних парків. При цьому значно зменшилась частка експлуатаційних лісів, а спецзони і спецполоси зникли взагалі [6].

Частка експлуатаційних лісів (лісів II групи) в загальній площі лісового фонду значно переважає в північних (Шепетівському (89,5%), Славутському (85,9%), Ізяславському (86%) та центральних (Старокостянтинівському (88,1%), Хмельницькому (87,4%), Летицькому (92%) лісових господарствах.

Різноманітні ґрунтово-кліматичні умови Хмельницької області зумовили відмінності в складі порід лісових біоценозів. Лісова рослинність сформована грабово-ясенево-дубовими, ялиново-сосновими, березово-осиковими лісами, де основними лісотвірними породами є дуб, ясен, граб, ялина, береза. В лісовому фонді переважають твердолистяні породи (рис. 2). Вони утворені переважно дубом звичайним (78%), ясном звичайним (6,0%) і грабом (6,0%). Серед хвойних порід переважає сосна звичайна (2,0%).

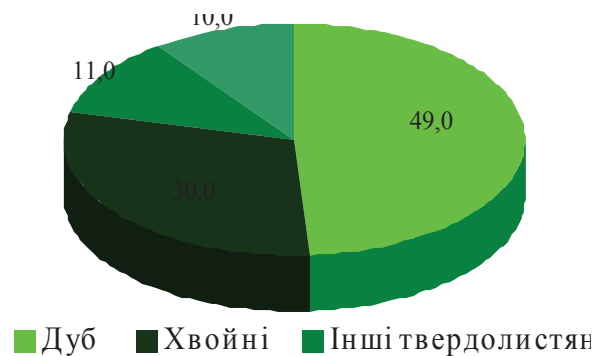

Рис. 3. Розподіл вкритих лісом земель за породами [3]

вільха чорна, верба біла, дуб червоний, тополя канадська. Їх частка в загальній площі земель лісового фонду господарств області становить лише від 0,1 до 1%.

Для лісових угруповань Хмельницької області характерні породи дерев усіх вікових груп: молодняків, середньовікових, пристигаючих, стиглих і перестійних. Їх частка відрізняється в залежності від місця розташування лісового масиву, інтенсивності його експлуатації, породного складу.

За віковою структурою молодняки складають 3,15 тис. га або 27%. Частка стиглих і перестійних лісів становить 2,324 тис. га або 15% вкритої лісом площі з середнім запасом 313 м³/га (рис. 4).

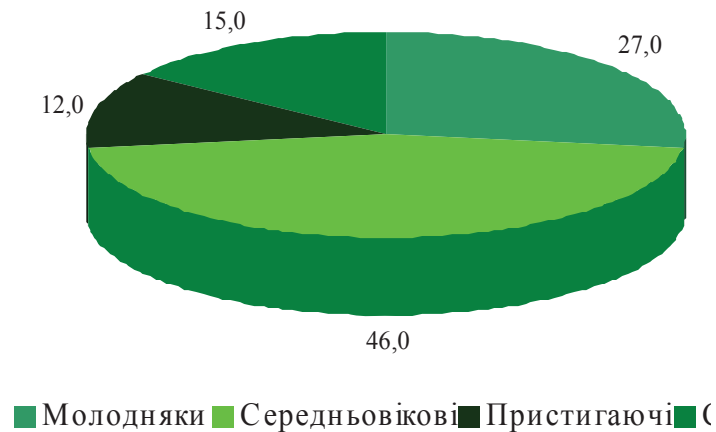

Рис. 4. Структура лісів за віковими групами [3].

Важливий показник лісового фонду – середній вік насаджень кожного господарства, який має бути рівним, або близьким до половини встановленого до них віку головних рубок. Господарства, як правило, мають нерівномірний розподіл вкритої лісом площі за групами віку. Середній вік лісових насаджень держлісфонду становить 63 роки, а за групами порід: хвойних – 60 років, твердолистяних – 69 років, м'яколистяних – 63 роки. Найвищий середній вік мають твердолистяні породи, серед них букові деревостани – 81 рік. Найбільший відсоток стigliх насаджень з переважанням ялиці білої 1292 га (4,4%) та бука лісового 767 га (2,6%).

Існуючий розподіл лісів за віком дає підстави стверджувати про збільшення обсягу користування в найближчі десятиліття в зв'язку з переходом середньовікових і пристигаючих насаджень у наступний клас віку[3,6].

На території області переважаючими є середньовікові дерева (14,8 тис. га або 46% загальної площі лісів), вік яких, в залежності від породи, коливається в межах 60-80 років. Проте для кожного лісового господарства характерний певний віковий склад. Частка середньовікових порід коливається від 37,3% до 66,7% і найбільша вона в центральній (Летичівському, Новоушицькому, Старокостянтинівському господарствах) і північній частинах області (Шепетівський лісгосп). Лише в Хмельницькому господарстві переважають молодняки (34,1%).

Частка молодняків у віковій структурі лісових біоценозів області практично однакова по всіх господарствах. Лише в її центральній частині (в Хмельницькому і Новоушицькому лісгоспах) вона дещо більша.

Незначну площу займають стиглі і пере-

стійні дерева. Майже в усіх господарствах їх частка становить 0,5-2%, при оптимально необхідній 10-15%. Причиною такої ситуації є необдумана експлуатація лісів цієї вікової категорії. Виняток становлять лише Старокостянтинівське, Ярмолинецьке, та Кам'янець-Подільське господарства (12,4%, 16,1% та 19,0% відповідно).

Пристигаючі дерева в межах області також займають неоднакову площу. Найбільшу частку вони становлять на півночі області (Ізяславське господарство – 26,4%, Шепетівське – 21,3%, Славутське – 17,6%). Найменші ж площі вони займають на півдні області, а в Новоушицькому господарстві дерева цього віку практично відсутні (всього 1%).

Висновки. Ліси області мають важливе ґрунтозахисне, водоохоронне, рекреаційне значення. Навколо міст створено зелені санітарні зони на площі 54,3 тис. га, які виконують функції їх "легенів". Вздовж залізниць, автомобільних доріг насажені лісосмуги, які мають важливе значення для очищення повітря від шкідливих викидів транспортних засобів.

На лісах Хмельниччини можна вивчати, практично, всі лісові біоценози України. На півночі лісові масиви площею близько 90 тис. га представлені сосною, ялиною, дубом – вони є типовою зоною Полісся. У центральній та південній частинах ростуть широколистяні ліси з характеристикою лісостепу. На півдні, в каньйоні Дністра, можна зустріти природне розмаїття, притаманне степовим регіонам та причорноморським зонам. Таке різноманіття природорослинних зон області дає змогу моделювати ведення лісового господарства всієї держави.

Лісистість Хмельницької області складає

12,5%. Цей показник лісистості значно нижчий від середнього по державі. За науковими обґрунтованими підрахунками встановлено, що оптимальний показник лісистості для Хмельницької області повинен складати 17%, а це означає, що площа лісів має збільшитись майже на 85 тис. га.

Для підвищення лісистості області та формування збалансованої структури землекористування доцільним є заліснення ярів, балок,

еродованих земель, а також проведення робіт по лісовідновленню.

З метою оптимізації використання лісових біоценозів області необхідним є посилення заходів щодо лісової охорони з попередження фактів самовільних рубок та переробки деревини, а також інших лісопорушень, підвищення ефективності діяльності державної лісової охорони.

Література:

1. *Бондар А.О.* Особливості росту основних лісоутворювальних деревних порід Хмельниччини // *А.О. Бондар* Аграрна освіта і наука. – 2004. – Т.5. – № 1-2. - С.81-85.
2. *Канський В.С.* Сучасна структура лісових антропогенних ландшафтів Поділля. / *В.С.Канський* // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського. Серія: Географія. – 2010. – вип.. 21. – Вінниця, 2010. С. 303-311.
3. Ліси Хмельниччини: Хмельницьке обласне управління лісового та мисливського господарства. – К.: Державний комітет лісового господарства України, 2010. – 28 с.
4. Стан навколишнього природного середовища Хмельницької області у 2011 році (Матеріали до Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2011 році).
5. *Тиук А.* О Ліси Хмельниччини та їх народногосподарське значення. / *А.О.Тиук* – Львів: Каменяр, 1974. – 124 с.
6. Фондові матеріали державного підприємства "Хмельницьке лісомисливське господарство".

Резюме:

Пытуляк М.Р., Пытуляк Н.В, Проскуриwsка М.П. СТРУКТУРА И ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЕСНЫХ БИОЦЕНОЗОВ ХМЕЛЬНИЦКОЙ ОБЛАСТИ.

Проанализированы особенности современного состояния лесных биоценозов Хмельницкой области, а также их размещение. В структуре лесных биоценозов преобладают средневозрастные насаждения (50,3%) представленные твердолиственными породами: дубом обыкновенным, ясенем обыкновенным и грабом.

Главным фактором который определяет различия в структуре и размещения лесных биоценозов является разнообразие почвенно-климатических условий, а также уровень эксплуатации лесов.

Ключевые слова: возрастная структура, лесные биоценозы, функционирование, состав пород.

Summary:

M. R. Pytuliak, M. V. Pytuliak, M. P. Proskurivska. THE STRUCTURE AND THE FUNCTIONAL PECULIARITIES OF BIOMES IN KHEMELNYTSKYI REGION.

The peculiarities of the present day conditions of biomes in Khmelnytskyi region and their location are analyzed. The average amount of forests in Kmelnytskyi region is 12, 5 %. The amount of forests in the measures of the administrative parts of the region is defined and the following data are represented: the maximal number of forests is 22-29 % in the northern part of region and the minimal number is 2-5 % - in central part. The major part of the region is covered with the broad-leaved forests – hornbeam-oak forests and oak forests. The coniferous forests (pine forests) cover near 30% of the territory in the region and are distributed mainly in its northern part.

In the structure of the biomes the medieval plantations prevail, which are represented by hard-wooded broadleaved variety: the Oak, the Ash tree, the Hornbeam tree (50, 3%). The reasonable factor that influences the difference in the structure and location of the biomes is the variety of the soil and climatic conditions and the level of the forest exploitation.

The forests of the regions have an important soil protective, water protective and recreational value.

To increase the level of the forest cover of the region and to form the well-balanced land-use management the afforestation of the gullies, ravines and erode territories as well as the processes of reforestation are reasonable.

Key words: biomes, age distribution, functioning, composition of the species

Рецензент: проф. Сивий М.Я.

Надійшла 01.11.2012р.